

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2022, 9 (1), 353-374

ENDÜLÜSLÜ MÂLİKÎ BİR ÂLİM İBNÜ'L-FERES
ve AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDEKİ TEFSİR METODU

Ibn al-Fars, an Andalusian Maliki Scholar and his Method of Interpretation in the
Ahkam al-Qur'an

Fatih KANCA

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, fkanca@aybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3486-9364.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received: 08/04/2022
Kabul Tarihi / Accepted: 22/06/2022
Yayın Tarihi / Published: 30/06/2022
Cilt / Volume: 9
Sayı / Issue: 1
Sayfa / Pages: 353-374

Atıf / Cite as: Kanca, Fatih. "Endülüslü Mâlikî Bir Âlim İbnü'l-Feres ve Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eserindeki Tefsir Metodu" [Ibn al-Fars, an Andalusian Maliki Scholar and his Method of Interpretation in the Ahkam al-Qur'an]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/1 (2022), 353-374. Doi: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.1100259>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 9 (1) 2022: 353-374
**ENDÜLÜSLÜ MÂLİKÎ BİR ÂLİM İBNÜ'L-FERES ve AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN ADLI
ESERİNDEKİ TEFSİR METODU***

Fatih KANCA**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Endülüs'te bir ilim kenti olan Gırnata'da yetişmiş Hicrî 6. yüzyıl âlimi İbnü'l-Feres'i ve onun kaleme aldığı Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserini tanıtmak ve tahlil etmektir. Makale müellifin fikhî tefsir anlayışıyla yazdığı eserin ahkâm âyetlerini ele alış metoduna yoğunlaşmaktadır. Müellifin tefsir tarzı, onun günümüze ulaşmış tek kitabı olan Ahkâmü'l-Kur'ân adlı eseri başta olmak üzere, sınırlı da olsa eserle ilgili yapılan çalışmalar üzerinden tespit edilmiştir. Çalışmada müellifin hayatına, eserinin kaynaklarına, metodolojisi ve muhtevasına dair bilgilere yer verilmiştir. Mâlikî fıkıh ekolüne mensup olan müellifin ahkâm âyetlerini genelde İmâm Mâlik'in görüşleri çerçevesinde yorumladığı ancak mezhep taassubu gütmenden delillerinin güçlü olması durumunda diğer mezheplerin görüşlerini kabul ettiği görülmüştür. Ayrıca bazı meselelerde şahsî görüşlerini rivâyetlere tercih etmiştir. Bazı 'ulûmü'l-Kur'ân konularının yer aldığı eserde hem rivâyet hem dirâyet tefsir anlayışlarının örneklerini bulmak mümkündür. TDV İslam Ansiklopedisi'nde İbnü'l-Feres'e ayrılmış bir madde bulunmamaktadır. Söz konusu Ansiklopedi'nin hazırlanan mütemmim eklerine İbnü'l-Feres'e yer verilmesinin ilmî araştırma yapanlar için faydalı olacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Fikhî Tefsir, İbnü'l-Feres, Ahkâmü'l-Kur'ân, Gırnata.

Ibn al-Faras, an Andalusian Maliki Scholar and his Method of Interpretation in the *Ahkam al-Qur'an*

Abstract

The purpose of this study is to introduce and analyze *Ahkam al-Qur'an*, penned by Ibn al-Faras, who flourished as a scholar in Andalusia's city of science, Granada, around the 6th century after Hijra. The essay focuses on the method the author has employed in treating 'the verses containing rulings' (*ayat al-ahkam*) in this work, which he has composed in the form of judicial exegesis. The author's exegetical method has been identified and determined mainly through the analysis of the *Ahkam al-Qur'an* -his only surviving work to the present day- and also through the examination of the studies that have been made on this work, even if they are limited in number. This paper deals with the life of the author, the sources and contents of his work, as well as the methodology he has used in his work. It has been

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını ve bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, fsanca@aybu.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-3486-9364.

observed that the author who belonged to the Maliki legal school has interpreted the verses containing rulings according to the views of Imam Malik, although he appears to have also accepted, without any reservation, the views of the other legal schools whenever he deems their evidences to be strong. Besides, on certain issues he has preferred his own personal views over the reports of the past. In this specific work, which contains certain subjects about the sciences of the Qur'an (*Ulum al-Qur'an*), one might as well find the examples of both types of exegesis; that of narration (*riwayah*) and that of comprehension (*dirayah*). There has been no entry for Ibn al-Fars in the current edition of the TDV Encyclopedia of Islam. Therefore, we certainly believe that the inclusion of this scholar in the complementary volumes to be added to the TDV Encyclopedia will be very useful for those who wish to do scientific researches in this field.

Keywords: Tafsir (Exegesis), Fiqhi Tafsir (Judicial Exegesis), Ibn al-Fars, *Ahkam al-Qur'an*, Granada.

Structured Abstract

Ibn al-Fars, who belongs to the Maliki legal school, is a prominent scholar both in his own legal school and among his contemporaries. As it is recorded in the sources, he, having been well-grounded in such fields as the science of Qur'anic exegesis (Tafsir), Jurisprudence (Fiqh), Methodology (Usul), Lexicography (Lughat) and Literature (Edebiyat), has produced independent works in many areas, like abrogation (nash), grammar (nahw), dialectics (jadal), art of management, medicine etc., though they have not reached today. While Ibn al-Fars has allocated considerable space to the issues of jurisprudence in his only surviving work, *Ahkam al-Qur'an*, he has mostly preferred the Maliki method therein, but occasionally referred to the views of the other legal schools, as well. Even, at times, he has left aside the views of his own legal school and instead preferred the approaches of the other legal schools in accordance with the strength of their evidences. His attitude as such is a testimony for his openness to other views, acting free from any partiality or prejudice, and assessing every situation according to the available evidences and thereby aiming to determine the possible rulings that are intended in the verses under study. As Ibn al-Fars was writing his Tafsir (Exegesis) according to the order of the Mushaf, he did not only interpret the verses containing rulings, but also preferred to approach the Qur'an as a whole in a holistic manner, by taking into account at the same time such issues as abrogation, occasions of the revelation of verses (asbab al-nuzûl), their places of revelation- Meccan and Medinan- as well as their forms of recitation. The author, who has attached special importance to the issue of abrogation as one of the subjects of *Ulum al-Qur'an* (Sciences of the Qur'an), has interpreted the shar'i (legal) abrogation in the sense of 'lifting' or 'removing' of its ruling. The author, as noted, has considered all these details as an important element in the process of extracting judicial rulings from the verses. Likewise, his further comments on the differences in recitation have been geared towards deriving rulings from the verses. For example, by referring to the differences in the recitation of the word (أَزْجُلُكُم) in the fifth verse of Surat al-Ma'idah (6:5) he argues that this word can be read in the accusative form (*nashb*) -with the pronunciation of its

final consonant *a-* or in the genitive form (*jarr*) - with the pronunciation of its final consonant *i-* and even that it can be read in the least known form of recitation as (*raf'*)- with the pronunciation of its final consonant *u-*. It is noticed that the author, who has also given enough attention to grammatical analyses, has resorted all kinds of methods that can facilitate the extraction of judicial rulings from the verses. Ibn al-Fars has put forward his interpretations in accordance with the necessary linguistic and methodic rules, while at the same time taking into account the possible indications and implications of the verses, the differences in their recitations, the hadiths, as well as the views of the former scholars concerning their meanings. With such a broad approach, the author has been able to examine the verses in a wider context and understand their intended messages from a holistic perspective. In both interpreting the verses and explaining the words of the verses, he, besides benefiting from the accumulated knowledge of the past, has sometimes preferred to state his own explanation in a straightforward manner. When we look at the way of his interpretation, we can see that his judicial perspective appears to dominate his interpretations. It is because of this dominant judicial approach that he does not enter into any mystical-oriented, indicative, symbolic, esoteric or scientific interpretations in his work. It is seen that the author appears to advocate, based on evidences, the Ahl al-Sunna (The People of Sunna) against all other sects, especially the Mu'tazila. For example, he states that the 8th verse of the Surat al-Baqara (2:8) is a refutation of the Mur'jia, and that the indicative meanings of the 24th verse of al-Baqara (2:24) and the 133rd of Al-Imran (3:133) are a proof, the contrary to the opinion of the Mu'tazila, for the existence of both Heaven and Hell at present. He also criticized the Jabriyya for their views on the creation of actions by humans. However, his defense of Ahl al-Sunna, as well as his critique of the rivalry sects, was not simply due to his blind partiality or fanaticism, but rather it was based on the justification of his position in the light of the Qur'an and Hadith, along with the authentic reports transmitted from the preceding scholars of Islam. The author has been able to enrich his work in terms of exegetical techniques by using the technical concepts of the science of Tafsir, such as 'naskh' (abrogation), 'sabab al-nuzul' (occasion of revelation), 'mujmal' (general concept), 'mushkil' (problematic), 'mutlaq'-'muqayyad' (absolute-fixed). Moreover, as in the example of the word (صلاة), he has analyzed words by first explaining certain central Qur'anic terms, as in the case of (بمصيطن). The author, having adopted a clear language and a smooth style in his work, has from time to time used the method of questioning and thus added lucidity and fluency to his narrative and thereby kept the reader's attention constantly alive. As a result of our study, it has been realized that there has not been enough study on Ibn al-Fars and his work till now. Therefore, it is hoped that this great scholar and his work should be included in the later edition of the TDV Encyclopedia for the benefit of those those who wish to do scientific research in this field.

Keywords: Tafsir (Exegesis), Fiqhi Tafsir (Judicial Exegesis), Ibn al-Fars, *Ahkam al-Qur'an*, Granada.

GİRİŞ

İslâmî ilimlerin gelişip dünyaya yayıldığı önemli ilim bölgelerinden biri de Endülüs'tür. Bölgedeki ilmi faaliyetler İslâmî ilimlere birçok açıdan katkı sağlamıştır ki bunlardan biri de tefsir ilmidir. Bu araştırmada Endülüs'te yetişen Mâlikî bir âlim olan İbnü'l-Feres ve onun fikhî nosyonla telif ettiği *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı incelenecektir. Çalışmadaki amacımız, bu isimle yazılmış eserlerin arasında hak ettiği yer almadığını düşündüğümüz eserin tefsir metodunu ortaya koymaktır. Müellifin fikhî tefsir niteliği taşıyan eseri, nesh, esbâb-ı nüzûl, kıraat gibi konuları da ihtiva etmektedir. Çok tafsilata girmese de konuların anlaşılması için yeterli seviyedeki nakilleri eseri rivâyet bakımından zenginleştirirken, özgün yorumları, fikhî istinbatları, kelime tahlilleri ve bazı konularda ehl-i sünnetin dışındaki mezheplerin yaklaşımlarına yönelik delile dayalı eleştiri ve yorumları eseri dirâyet açısından önemli kılmıştır.

Müellifin eserdeki âyetleri yorumlama biçimi ve bazı ulûmü'l-Kur'ân konularına yaklaşımı tefsir metoduna ışık tutmaktadır. Çalışmada müellifin rivâyet ve dirâyet usullerini meczettiğini düşündüğümüz tefsir anlayışı temelde kendi eseri merkeze alınarak incelenecek, yanı sıra eser üzerinde yapılan mahdut çalışmalara da atıf yapılacaktır.

Eser 2006'da Beyrut'ta İbn Hazm Yayinevi tarafından tahkikli olarak üç cilt halinde basılmış olup günümüzde matbu olarak bulunmaktadır. Tespitlerimize göre eser hakkında, diğer *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserlerle birlikte ele alındığı bir çalışma yapılmıştır. "Tefâsîru Âyâtil'l-Âhkâmi ve Menâhicühâ" adıyla yapılan çalışmada, müellifin hayatı, ilmi kişiliği, tefsirinin kaynakları, metodu ve yazarın kitap hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.¹ Bunun yanında eser hakkında bir doktora iki tane de yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. "Usûlü'l-Fıkh 'inde İbni'l-Feres ve Menhecü E'mâlihî fi't-Tefsîri min Hilâli Kitâbihî "Akhâmül Kur'ân" adlı doktora çalışmasından kitaba dönüştürülen eser daha çok İbnü'l-Feres'in usûlcülüğü üzerinde yoğunlaşmıştır.² Hüseyin el-Hayyân tarafından "Ebû Muhammed Abdü'l-Mün'im ibn Feres ve Kitâbühü "Akhâmü'l-Kur'ân" adıyla yapılan yüksek lisans tezinde de müellifin hayatı, ilmi şahsiyeti gibi konular üzerinde durulduktan sonra eserin ilmi değeri, usûl ve istinbât açısından önemine dikkat çekilmiştir.³ "Menhecü İbni'l-Feres fi Tercihâtihi fi't-Tefsîri min Hilâli Kitâbihî "Akhâmü'l-Kur'ân" adıyla yapılan yüksek lisans tezinde ise, müellifin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri, ilimdeki yeri, eserinin *Ahkâm* tefsirleri arasındaki yeri, fikhî tercih yolları, ilmî terminolojiyi kullanma biçimi, Ebû Bekir İbn Arabî ile metod bakımından mukayesesine yer

¹ Ali bin. Süleymân el-'Abîd, *Tefâsîru âyâtil'l-ahkâmi ve menâhicühâ* (Riyâd: Dârü't-Tedmuriyye, 2010).

² Muhammed Abdül Vehhab Ebyât, *Usûlü'l-Fıkh 'inde ibni'l-Feres ve menhecü e'mâlihî fi't-tefsîri min hilâli kitâbihî "Akhâmül Kur'ân* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2006).

³ Mevlâ Hüseyin el-Hayyân, *Ebû Muhammed Abdü'l-Mün'im İbn Feres ve Kitâbühü "Akhâmü'l-Kur'ân"* (Rabat: 5. Muhammed Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988).

verilmiştir. Bu tezde eser üzerinde yapılan bazı tahkik çalışmaları hakkında da bilgi verilmiştir.⁴ Bütün bu çalışmalara rağmen eserin, ilim çevrelerinde hak ettiği değeri bulmadığı kanaatindeyiz. Biz bu makalede eseri daha çok tefsir metodu bakımından inceleyip müellifin âyetleri yorum biçimini ortaya koymaya çalışacağız. Diğer çalışmalarda genelde eserin usûl ve fikhî yönleri incelenirken bu çalışmada tefsir ve ulûmü'l-Kur'ân çerçevesinde kalacağız. TDV İslam Ansiklopedisinde Ahkâmü'l-Kur'ân maddesinde müellifin de aynı adlı bir eserin olduğuna işaret edilmiştir.⁵ Ancak müellifin hayatı ve eseri müstakil olarak işlenmemiştir. Çalışmamızda öncelikle müellifin kısaca biyografisinden bahsedeceğiz.

1.İbnü'l-Feres'in Hayatı ve Eserleri

İbnü'l-Feres Endülüs-Gırnata'da yetişen Mâlikî mezhebine mensup fıkıh âlimlerindendir. Künyesi Ebû Muhammed olup ismi Abdülmün'im b. Muhammed b. Abdurrahîm b. Muhammed el-Ensârî el-Hazrecî'dir.⁶ İbnü'l-Feres ismiyle meşhûr olmuştur. 525/1130 senesinde doğmuş, 597/1201 senesinde vefât etmiş ve Bâbü'l-Beyrâ bölgesinde defnedilmiştir.⁷

İbnü'l-Feres'in ilimle meşgul olan Arap bir aileye mensup olması sebebiyle, önce baba ve dedesinden, daha sonra zamanın büyük âlimlerinden Ebü'l-Hasen b. Mugîs, Ebü'l-Kâsım b. Bâki, Ebü'l-Hasen b. Şureyh, Ebû Bekr b. Arabî, Ebü'l-Haccâc el-Kudâî, Ebû Muhammed er-Reşâtî, Ebü'l-Muzaffer eş-Şeybânî, Ebû Sa'îd el-Halebî, Ebû Abdullah el-Mâzerî, Ebü'l-Velîd b. Kafzete, Ebû Muhammed b. Eyyûb, Ebü'l-Velîd b. ed-Debbâğ, Ebü'l-Hasen b. Hüzeyl gibi âlimlerden ilim öğrenip icâzet almıştır.⁸

İbnü'l-Feres, daha çok fıkıh ilmindeki derinliğiyle bilinmektedir. Bunun yanında hadîs, tefsir, kıraat, kelâm, usûl, lügat ve nahiv gibi ilimlerle şiir ve edebiyat gibi sanat alanlarında ismi ön plana çıkan bir âlimdir.⁹ Ebü'r-Rebî b. Sâlim onun için "Mâlikî mezhebini Endülüs'te, Ebû Abdullah b. Zerkûn'dan sonra, İbnü'l-Feres'den daha iyi bilen yoktu." demiştir.¹⁰ Ebû Abdullah et-Tüceybî ise onu şöyle tanımlamıştır: "566/1170 senesinde

⁴ el-Bünderî bintü Abdurahman el-Hüveymil, *Menhecü İbni'l-Feres fî Tercihâtihî fî't-Tefsîr min Hilâli Kitâbihî "Ahkâmü'l-Kur'ân"* (Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Yüksek Lisan Tezi, 2010).

⁵ Bedreddin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/ 551-552.

⁶ Muhammed bin Ahmed bin Osman ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-nübela* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998) 21/364; Ali bin. Süleymân el-'Abîd, *Tefâsîru âyâtihî'l-ahkâmi ve menâhicühâ* (Riyâd: Dârü't-Tedmuriyye, 2010), 319.

⁷ Muhammed bin Ali bin Ahmed ed-Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2008), 1/324; Muhammed bin Abdilmelik el-Ensârî el-Evsî el-Merakişî, *ez-Zeyl ve't-tekmile* (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2012), 3/50.

⁸ İbrâhim b. Ali b. Muhammed İbn-i Ferhun, *ed-Dîbâcü'l-müzhîb fî ma'rifeti 'ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed Ahmed Ebü'n-Nûr (Kâhire: Dârü't-Türâs, 2005), 2/133; ed-Davudî, *Tabâkâtu'l-müfessirin*, 1/322-323.

⁹ el-'Abîd, *Tefâsîru âyâtihî'l-ahkâmi ve menâhicühâ*, 319.

¹⁰ İbn-i Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-muzhib*, 2/344; el-Merakişî, *ez-Zeyl ve't-tekmile*, 3/49.

Mürsiyye’de onunla karşılaştığımda, ilimdeki incelikleri kavrayışına, zekâsına ve hıfzına hayran oldum. Babasının bulunduğu bir mecliste ders verdi. O konuşurken, getirdiği delillerin sağlamlığı karşısında herkes sükût etti. O, bedenen zayıftı. Fakat ilim ve marifet olarak çok yüksekti. O aynı zamanda şâirdi. Şiirlerinden birçoğunu bana okudu.”¹¹ Ayrıca onun hakkında “Bir kimsenin ilim ve marifeti çok olduğunda, bedeninin zayıf olması ona zarar vermez. Sen onu üstün zekâlı, bedeni zayıf bir kişi olarak görürsün ki o, bedeninin, ilimden yanmasına delildir.” diye söylenmiştir.¹² Ensardan Sa’d b. Ubâde’nin soyundan gelen İbnü’l-Feres’ten sonra oğlu Muhammed, torunu Abdülmün’im ve Abdülmün’im’in oğlu Abdurrahman yoluyla ailedeki ilim geleneği devam etmiştir.¹³ İbnü’l-Feres Endülüs’ün bazı şehirlerinde devlet idaresi görevlerinde de bulunmuştur.¹⁴ Aldığı görevlere bakınca devlet ricali nezdinde de değer gördüğü anlaşılmaktadır.

Tabakât ve tercüme kitapları, onun nesih, nahiv, cedel, idare sanatı, tıp, edebiyât ve lügat gibi pek çok sahada müstakil eserlerinin olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca bazı eserleri de ihtisar ettiği zikredilmiştir. Ancak *Ahkâmü’l-Kur’ân* dışında günümüze ulaşan eseri bilinmemektedir.¹⁵

2. Müellifin Ahkâmü’l-Kur’ân Adlı Eseri

İbnü’l-Feres, Ahkâmü’l-Kur’ân türü eserlerin muhtevasını belirleyen ibadât, muâmelât ve ukubât konulu tefsir örneklerine eserinde geniş şekilde yer vermiştir. Mâlikî fıkıh anlayışı baskın olmakla birlikte diğer mezheplerin görüşlerini de işlemiştir. Mu’tezile,¹⁶ Cebriye¹⁷ ve Râfizîler¹⁸ gibi ehl-i sünnetin dışında kalan fırkaların görüşlerine de ihtilaflar bazında yer vermiştir. Gelecek başlıklarda eserin, kaynakları, metodu, Kur’ân ilimlerine yaklaşımı, rivâyet ve dirâyet açısından özellikleri incelenecektir.

2.1. Eserin Kaynakları

Müellifin yararlandığı kaynakları iki kısma ayırmak mümkündür. Bunların bir kısmı çokça nakilde bulunup yararlandığı birincil; diğer kısmı da daha az nakilde bulunduğu ikincil kaynaklardır. Müellifin en çok yararlandığı kaynakları arasında İbn Atiyye el-Endülüsî’nin (ö. 541/1147) *el-*

¹¹ el-Merakişî, *ez-Zeyl ve’t-tekmile*, 49.

¹² İbn-i Ferhûn, *ed-Dîbâcu’l-müzhîb*, 2 /134.

¹³ Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kudâî İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile li-kitâbi’s-sıla*, nşr. Abdusselam el-Herrâs (Beyrût: Dârü’l-Fıkr 1415/1995), 3/172, 225; Geniş bilgi için bk. C. Ersin Adıgüzel, “Endülüs’te Bir İlim ve Kültür Şehrinin Doğuşu: Gırnata Örneği”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 42 (2019), 29-60.

¹⁴ el-‘Abîd, *Tefâsîru âyâtil’l-ahkâmi ve menâhicühâ*, 319.

¹⁵ Abdülmün’im bin Muhammed bin Abdurrahim el-Ensarî el-Hazrecî İbnü’l-Feres, *Ahkâmü’l-Kur’ân* (Beyrut: Daru İbni Hazm, 2006), 1/11; el-‘Abîd, *Tefâsîru âyâtil’l-ahkâmi ve menâhicühâ*, 324.

¹⁶ İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 1/65.

¹⁷ İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 1/115.

¹⁸ İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 1/90.

Muharreru'l-vecîz'i;¹⁹ el-Kiyâ el-Herrâsî'nin (ö. 504/1110) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı; Kâdî Abdülvahhab'ın (ö. 422/1031) *el-İşraf 'alâ mesâilil-hilâf*ı; Ebû Bekr el-Cassâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı zikredilebilir. Mukaddimesinde özellikle de bu sahada el-Kiyâ el-Herrâsî'nin önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir.²⁰ İkincil derecede kaynakları ise diğer tefsir, hadis ve lügatla ilgili eserlerdir. Bunlar arasında Taberî'nin (ö. 310/923), İbnü'l-'Arabî'nin,²¹ (ö. 543/1148), Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) tefsirleri, Buhârî'nin *Sâhîh*'i ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'sı zikredilebilir. Ayrıca Hanefî âlimlerden Kerhî,²² dâlcilerden Halil b. Ahmed ve Ahfeş gibi âlimlerden de istifade etmiştir.²³

Müellif fikhî birikimini genelde Bakara'dan Tevbe sûresine kadar olmak üzere Mushaf sıralamasındaki ilk sekiz sûrede ve Nûr sûresi özelinde ortaya koymuştur. Ömrünün erken dönemlerinde kaleme aldığı eseri bitirdiğinde tarihin h. 553, yaşının daha 28 olduğu kaydedilmiştir.²⁴

2.2.Tefsirin Metodolojisi

İbnü'l-Feres, eserine mukaddimeyle başlamıştır. O, mukaddimedeki müctehid bir âlimin bilmesi gerekenleri açıklamış, İslâm âlimlerinin fikhî meselelerdeki ihtilâf sebeplerine ve ulemânın ihtilâflarını bilmenin faydalarına değinmiştir. Eserini araştırmacı bir âlimin sadrına şifa olsun diye kaleme aldığını ifade etmiştir.²⁵

Eser, Mushâf tertibine riâyet edilerek Fâtihâ sûresi ile başlayıp, Nâs sûresi ile bitmektedir. Bu eserde, benzerlerinden farklı olarak göze çarpan, muhteviyatında ahkâm olsun veya olmasın bütün Kur'ân sûrelerinin tek tek incelenmiş olması, Mekkî veya Medenî oluşlarının zikredilmesi, varsa neshe konu olan hükümlerin belirtilmiş olmasıdır. Müellif, sûrede ahkâm ya da nesihle ilgili âyet yoksa sûrenin Mekkî veya Medenî oluşunu zikrederek "sûrede ahkâm, nâsîh ve mensuh yoktur" diyerek sonraki sûreye geçmiştir.²⁶ Örneğin Nisâ sûresinin tefsirine başlarken sûrede ahkâm ve nesh konularının olduğunu vurgulamıştır.²⁷ Ancak Bürûc ve İnşikâk gibi sûrelerde ahkâm ve neshe dair herhangi bir konu olmadığını söylemekle yetinmiştir.²⁸

Müellif eserde Kur'ân'dan istinbât edilen hükümleri toplamaya özen göstermiştir. Usûl olarak öncelikle âyetleri zikretmiş, sonra âyetlerden çıkarılan ahkâmı, daha sonra şâyet konu ile ilgili bir ihtilaf varsa âlimlerin görüşlerini, nesih ile ilgili bir husus varsa bunları özellikle belirtmiş ve rivâyetler varsa sebep-i nüzûlü açıklamıştır. Âyetlerden çıkan ve çıkması

19 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/79.

20 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/34.

21 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/90.

22 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/186.

23 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 2/208.

24 İbn-i Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-müzhib*, 2/135; el-'Abîd, *Tefâsîru âyâtil'l-ahkâmi ve menâhicühâ*, 328.

25 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/34.

26 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/36; 3/612 615, 620.

27 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/40.

28 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 3/615.

muhtemel ahkâmı ele alırken fakihlerin görüşlerini nakletmiş, kendisinin de Mâlikî olması hasebiyle ekseriyetle İmam Mâlik'in görüşlerini tercih etmiştir. Örneğin zifaktan sonra boşama ya da zifaf olmadan ve mehir belirlenmeden boşama durumlarından hangisinde mehrin vacip olduğu konusunda dört farklı görüşün olduğunu söylemiş ve her görüşün değerli olduğunu ancak en açık olan görüşün İmâm Mâlik'in görüşü olduğunu ifade etmiştir.²⁹

Diğer bir örnekte de haccın Kırân, İfrâd ve Temettü türlerinden hangisini daha faziletli olduğunu ifade ederken âlimlerin ihtilafına dikkat çekmiş, Hz. Peygamber'in hac türlerinin faziletleri hakkındaki rivâyetlerini sırladıktan sonra İmâm Mâlik'in tercih ettiği İfrâd haccının daha efdâl olduğunu söylemiştir.³⁰

Bazen âyetler hakkında değişik görüşleri ortaya koyduktan sonra kendi görüşünü belirtmiştir. Örneğin Bakara 2/183 âyeti bağlamında "seferde oruç tutmak mı yoksa tutmamak mı daha hayırlıdır" konusunu işlediği satırlarda değişik birçok âlimin görüşlerini verdikten sonra bu ihtilafı yaklaşımlardan farklı olarak kendi değerlendirmesini şu şekilde açıklamıştır: "Bana göre bu ihtilaf yolcuyla oruç tutmakla mükellef tutan âlimlerin görüşüne göre söz konusu olmaktadır. Hastanın durumu da tıpkı yolcunun durumu gibi olmalıdır. Ki bu durumda her ikisi için de en afdal olanın ne olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir."³¹

Müellif bazen tercih yapmaksızın görüşleri nakletmekle de yetinmiştir. Örneğin veda tavafının, çoğu âlimlerce vacip olmadığını ancak Ebû Hanife'nin bu tavafı haccın vaciplerinden kabul ettiğini ifade etmiş ve bu konudaki ihtilafın Bakara 2/158 âyetinin anlaşılma biçimiyle ilgili olduğunu söylemiştir.³²

Ahkâmı ele alırken yukarıda zikrettiğimiz gibi Mâlikî olması hasebiyle ekseriyetle kendi mezhep imamının ve âlimlerinin görüşlerini tercih etmiş ancak mezhebe bağlılık konusunda mutaassıp bir anlayışa sahip olmamıştır. Kendi mezhebine muhalif görüşleri de objektif bir şekilde nakletmiş hatta bazen kendi ekolüne zıt dahi olsa delillerini kuvvetli bulduğunda farklı mezhep âlimlerinin görüşlerini de tercih etmiştir. Bu da onun mezhebî bir taassubunun olmadığını göstermektedir. Başka mezhep tercihlerine şu misal verilebilir: Bakara 2/217 âyeti bağlamında İslâm'a dönen mürtedin sorumluluğu konusunda ihtilaflardan bahsetmiştir. Mürted olmadan önce farzlarını yapmayan ve üzerinde yemin kafâreti, adak ve benzeri borçları olan kişilerden bu sorumlulukların kalktığı ancak hac yapmışsa da haccı yeniden yapması gerektiği şeklinde bir görüş nakletmiştir. İmam Mâlik'in görüşünü ise şöyle vermiştir: "Mürted, irtidattan önce yapmakla yükümlü olduğu şeylerden sorumlu tutulmaz. Ancak kâfir olarak yaptığı şeylerden sorumlu tutulur. Evli olma durumu Müslümanlığından önce olduğu halde Müslüman olduktan sonra zina etse recmedilmez. İbnü'l-Feres, İmâm Mâlik'in bu kanaate Zümer 39/65 âyetinin zahirine da-

²⁹ İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/357.

³⁰ İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/231.

³¹ İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/186-187.

³² İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/231.

yanarak vardığını söylemiştir. Bu konuda diğer bir görüş de “Mürted İslam’a dönerse, hiç mürted etmeyen gibi olur. Yapmadığı farzlar varsa, onları kaza eder ve haccı yapmışsa, yeniden hac yapmaz.” şeklindedir. Bu görüşün dayandığı delil de Bakara 2/217 âyetidir. İbnü'l-Feres bunları aktardıktan sonra şöyle demiştir: “Bu görüş mutlakı takyid eden Bakara 2/217 âyeti ve ayrıca Enfâl 8/38 âyeti sebebiyle doğrudur. Allah Teâlâ inkâr ettikten sonraki inkârı bağışladığında, bu inkârın sorumluluğu düşer ve daha önce olduğu gibi, İslâm hükümleri üzere kalır.³³ Görüldüğü üzere İbnü'l-Feres mezhebinin görüşü yerine ismini zikretmediği başka görüşleri tercih etmiştir. Bu durum onun mezheb taassupkârlığı yapmadığını göstermektedir.³⁴

İbnü'l-Feres'in ahkâm konularını sunma yöntemi önce ahkâm muhtevalı âyetleri zikretmek sonra da âyetlerden istinbât ettiği hükümleri açıklamak şeklindedir. Daha sonra da âlimlerin konu hakkındaki ihtilaflarına değinip şâyet varsa neshi tafsilatıyla açıklamak ve yine varsa âyetin sebab-i nüzûlünü izah etmektir. Onun özellikle fikhî meselelerde sahabe, tabiûn ve fakihlerin ihtilaflarına sık sık yer verdiği görülür. Bu bakış açısı, konular hakkında ittifak ve ihtilaf gruplarını da toplu bir şekilde görme imkânı sağlamaktadır. Kendisi de buna mukaddimesinde dikkat çekmiştir. Onun ifadelerinden ihtilaf konularına özel ehemmiyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımıyla insanın şeri' delilleri ve olası ihtimalleri bilmesini amaçlamaktır. Delillerdeki çeşitlilik, ihtimallerdeki çeşitliliğe de sebep olmaktadır.³⁵ Bu durum ilim ve âlimler için zenginlik vesilesidir. İbnü'l-Feres'in bu geniş perspektifi onun mezhep taassubu gütmediğine işaret ettiği gibi farklı alanlardaki ilmi donanımının genişliğini de göstermektedir.

Örneğin kadınların şahitliği meselesini tartıştığı satırlarda kadınların özel durumları, doğum, çocuğun doğduğu ilk hali ve emzirme gibi konularda kadınların tek başlarına şahitliğinde âlimlerin ittifak ettiğini söylemiştir. Ancak Ebû Hanife'nin emzirmede, İmam Şafiî'nin de çocuğun doğduğu ilk anda kadınların tek başlarına şahitliklerini kabul etmediğini söylemiştir. Yine bu konularda şahitliklerini kabul ettikleri kadınların sayılarında da ihtilaf olduğunu dile getirmiş, İmâm Mâlik'e göre iki kadının, İmam Şafiî'ye göre dört kadının, başka âlimlere göre ise üç kadının şahitliklerinin kabul edildiğini ifade etmiştir. Müellif, tâbiünden bir grubun tek bir kadının şahitliğini kabul ettiklerine dair görüşü zayıf kabul etmiş ve kendi mezhebinde Şafiî'nin aksine yemin etmek şartıyla iki kadının şahitliğinin kabul edileceğini dile getirmiştir.³⁶

Bir diğer önemli örnek de Nûr sûresindeki zina-celde âyetleri bağlamındaki açıklamalarıdır. Müellif bu sayfalarda zina fiilinin ne olduğu ve bu fiilin taraflarının özelliklerini başta İmam Mâlik olmak üzere Ebû Hanîfe,

³³ İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/275-278.

³⁴ Benzer örnekler için bk. Bakara 2/217 ve 273. âyetleri. İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/275-277; 395-399.

³⁵ el-'Abîd, *Tefâsîru âyâtîl'l-ahkâmi ve menâhicühâ*, 339.

³⁶ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî, *el-İşrâf 'alâ nüketi mesâilî'l-hilâf*, thk. Habîb b. Tâhir (by. Dârü İbn Hazm, 1420/1999), 2/965.

İmam Şâfiî ve Zâhirîler gibi farklı ekollere mensup âlimlerin ihtilaf ve ittifakları çerçevesinde geniş olarak işlemiş ve genelde İmam Mâlik'in görüşlerini kabul etse de diğer bazı âlimlerin de görüşlerini tercihe şayan gördüğünü açıkça ifade etmiştir.³⁷

İbnü'l-Feres'e göre fikhî meselelerde selefin ihtilaf etmesi önemlidir. O sahabe, tabiîn ve müctehid imamların ihtilaf ettikleri meseleleri nakletmeye ayrı bir özen göstermiştir. Bunu ittifak edilen meseleler ile ihtilaf edilen meseleleri beyan etmek için yaptığı anlaşılmalıdır. Bu konuyla ilgili olarak mukaddimesinde şunları ifade etmiştir: "Âlimlerin ihtilafını zikrettim ki kitabımı inceleyen, hangi meselelerde ittifak olduğunu, hangilerinde ihtilaf edildiğini bilsin. Bu da ihtilaf meselelerini bilmenin faydalarından biridir."³⁸

Bazen ilgili görüşleri naklettikten sonra "bana göre doğru olanı budur..." (وهذا عندي هو الصواب) şeklinde ifadelerle kendi görüşünü ifade etmiştir. Kendisi tercihte bulunurken ilgili görüşün lafzın delaletine uygun olmasına, konu ile ilgili nebevî bir açıklamanın bulunmasına ve konu üzerinde bir icmanın bulunup bulunmadığına önem vermiştir. Kimi zaman bazı usulcülerin ihtilâf ve delillendirmelerine dayanmıştır.³⁹

İbnü'l-Feres, tefsirinde umum-husus,⁴⁰ ictihâd,⁴¹ sedd-i zerâî,⁴² taklidin iptali gibi usul ile ilgili bazı meselelerin Kur'ân'dan çıkarılıp çıkarılmayacağını da zikretmiştir. Dolayısıyla eserinde bazı usul kaideleri de mevcuttur. Örneğin, Bakara 2/47 âyetinde lafzın umûmî mananın husûsîliğine delil olduğunu söylemiştir. Bunun delil ve ispatı da hem bu âyet hem de Âl-i İmrân 3/110 âyetidir. Bakara 2/47 âyetindeki "وأني فضلتكم على العالمين" ifadesini müfessirlerin "zamanının insanlarına üstün kıldım." şeklinde yorumladıklarını söylemiştir. Müellife göre İsrâiloğullarının üstün kılınması kendilerinden çok peygamberler gelmiş olduğu için olabilir. Bu durumda İsrâiloğulları kendileri sebebiyle değil içlerinden çok peygamberler geldiği için, sadece kendi zamanlarında değil mutlak olarak bütün âleme üstün kılınmış olabilir.⁴³

İbnü'l-Feres icma konusuna da eserde yer vermiştir. Bakara 2/130 âyeti bağlamında "Yeniden dirilişten sonra Hz. Peygamber kendinden önceki şeriatlara inanacak mı inanmayacak mı?" şeklinde soru sormuş ve cevabını tahlil etmiştir. Bu konuyu ele alırken önceki şeriatların neshedildiğine icma olduğunu söylemiş ve atıf yaptığı âyetlerin birbirlerine muarız olduklarından söz konusu âyetlerin bu meselede ihticâc unsuru olamayacağını ifade etmiştir.⁴⁴

İbnü'l-Feres eserinde çokça hadise yer vermiş ancak hadisleri zikrederken belirli bir usulle hareket etmemiştir. Bazen hadisleri naklettikten

37 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 3/320-329.

38 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/34.

39 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/158, 212.

40 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/65.

41 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/77.

42 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/89, 100.

43 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/65.

44 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/114.

sonra hadisin sahih olduğunu ifade etmiş ve “*Bu hadisi, Buharî, Nesâî ya da Tirmizi tahriç etmiştir.*” şeklinde ifadelerle hadisin sıhhat ve kaynaklık değerine işaret etmiştir.⁴⁵ Bazen de hadisi zikrettikten sonra hadisin nerede geçtiğini söylemiştir. Örneğin sihir yapanlara uygulanacak cezayla ilgili naklettiği bir hadis için “Abdurrezâk'ın Musannef'inde geçmektedir.” demiştir.⁴⁶

Onun hadis senet ve metin nakillerindeki tutumu ise bazen sadece metni zikretmek senedi hafzetmek; bazen senedi de zikrederek hadisleri nakletmek şeklindedir.⁴⁷ Yine bazı durumlarda hadisin sadece kimden geldiğini nakletmiş; bazen de hadisi kimin tahrir ettiğine yer vermiştir. O kimi zaman da hadisleri, sıhhatine ve zayıflığına bakmaksızın aktarmıştır. Ancak bazı hadislerin sıhhat derecesini belirttiği de olmuştur. Özellikle çokça bilinen meşhur hadislere de⁴⁸ “Sahih haberlerde varid olmuştur.” şeklinde atıf yapmıştır.⁴⁹

Müellifin akideye taalluk eden ve özellikle sıfatlar konusundaki izahları azdır. Ancak bazen ehl-i sünnet mezhebini savunmak ve diğer fırkalara reddiye sadedinde açıklamalar yaparak onların görüşlerini çürütmeye çalışmıştır. Bu tür açıklamalarının azlığını eserin ahkâmla ilgili olmasına bağlamak mümkündür.

İbnü'l-Feres meseleleri izah ederken istifham metodunu çokça kullanmıştır. Örneğin sâlih insanların ve peygamberlerin mi yoksa meleklerin mi üstün olduğu tartışmasını soru kalıplarıyla incelemiştir.⁵⁰

Müellif bazı âyetlerdeki kıraat ihtilaflarına yer vermiş ve bu ihtilafların anlama olan etkisine değinmiştir. Çok derin tahliller yapmasa da bazı kelimeler hakkında açıklamalar yapmış ve âyetleri Arapça gramer kurallarına ve dil âlimlerinin beyanlarına göre değerlendirmiştir.⁵¹

2.3.İbnü'l-Feres'in Kur'ân İlimlerine Yaklaşım Usûlü

İbnü'l-Feres, tefsirinde, Kur'ân ilimlerine ilişkin konulara da yer vermiştir. Nesih, sebab-i nüzul, Kıraat bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında, mücmel, müşkil, mutlak-mukayyed gibi tefsir usulü kavramlarını da zaman zaman kullanmıştır. Bu başlıkta müellifin bazı Kur'ân ilimlerine dair görüşlerine kısaca değineceğiz.

2.3.1.Nasih-Mensûh

Ahkâmü'l-Kur'ân'da yer alan açıklamalardan müellifin nesih konusuna özel önem verdiği anlaşılmaktadır. Ona göre neshin üç manası vardır. Bunlardan birincisi nakletmek anlamıdır. Örneğin kitabı nakletmek (نسخ (الكتاب) (neseha'l-kitab). İkincisi, bir eser/iz bırakmadan ortadan kaldırmak. Rüzgârın (kumda) yürüyen kişinin ayak izini kaldırması/yok etmesi gibi. (نسخت الرياح آثار الماشي) (nesahat er-rîhu el-âsâre'l-mâşî) “Rüzgâr yürüyenin

45 İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/86.

46 İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/86.

47 İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/130.

48 İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/76

49 İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 2/281.

50 İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/54.

51 İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/618.

izini neshetti/kaldırdı, giderdi.” ifadesi bu anlamda bir kullanımdır. Bir diğeri de arkasında eser/iz bırakarak kaldırmak anlamıdır. Bu manada olmak üzere (نسخة الشمس الظل) (*nesehat eş-şemsu ez-zille*) “Güneş gölgeyi giderdi.” anlamındadır. Müellif neshi, önceki şeri hükmü sonraki şeri hükümle kaldırmak şeklinde anlamıştır. Bu anlamı da, üçe ayırdığı neshin son iki anlamından birisine dayandırmış ve birinci sırada verdiği “nakletmek” manasının ise şeran doğru olmadığını söylemiştir. Müellif burada Ebu Bekir İbn-i Arabî’nin şu sözünü de nakletmiştir: “Nesih lûgat ve şer’i yönden bir şeyi izale etmek demektir.” Buna göre (نسخ الظل الشمس) (*nesaha ez-zillu eş-şemse*) ifadesi “Karanlık gölgeyi neshetti/giderdi.” demektir. Aynı şekilde (نسخ الكتاب) (*neseha el-kitabe*) “kitabı neshetti” ifadesi de “Onu izale etti.” demektir. Çünkü önceki tarihli bir kitap içinde olanlarla münferittir, benzersizdir, sonraki yazılınca bu teklifi yok olur ve birinci kitaptakileri tekrar ortaya koymuş olur. Bazı âlimlerin söylediği “Nesih nakletmektir.” sözü de yanlıştır. İbnü’l-Feres, *kitabı neshetme* ifadesinin *kitabın yalnızlığını giderme* anlamında kullanılmasını doğru bulmadığını söylemiştir. Eğer nesih, önce yazılan kitabın yalnızlığını gidermek anlamında kabul edilirse bu durumda aynı kitaptan bir daha yazılmış olmak anlamı ortaya çıkar. Şâyet dinde de bir hüküm bu şekilde gelmiş olursa tekrar inen âyet nesh olmuş olurdu. Ona göre bunu hiçbir âlim de söylemediği gibi cumhur ulemaya ihtilaf etmekte de bir hayır yoktur.⁵² Müellif bu izah ve örnekleriyle neshin bir şeyin teklifini gidermek anlamında olmadığını önceki tarihli bir hükmün sonraki tarihli bir hükümle ortadan kaldırmak anlamında olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim çoğu usûl âlimi nesh kelimesinin ref ve izâle (giderme kaldırma) anlamının hakîki, bir şeyi başka bir bir şeye nakletme anlamının ise mecâzî olduğu kanaatindedir.⁵³

İbnü’l-Feres, fukahânın da neshi kabul ettiğini ancak onların neshin hükmünü ref etmek-kaldırmak/gidermek değil de tahsis olarak kabul ettiklerini söylemiştir. Ona göre neshin kaldırmak/gidermek manası fukahâyâ göre müşkil olduğu gibi, Mu‘tezileye göre de müşkildir. Müellif Mu‘tezile’nin “Eski olan kaldırılmaz ve nesih tahsis de değildir.” şeklinde sözlerine yer vermiş ve bu izahlardan sonra neshi kabul sadedinde “Allah ehl-i hakkı neshin kaldırmak/gidermek manasını anlamakta muvaffak etmiştir.” demiştir.⁵⁴

O pek çok âyetin nesihle ilişkisine dikkat çekmiştir. Örneğin Bakara 2/234 âyetinde nesih olup olmadığı konusunda ihtilaf edildiğini ifade etmiş ve bazı âlimlere göre bu âyetin Bakara 2/240 âyetiyle neshedildiğini söylemiştir. Âyetin nüzûlüne ilişkin Ümmü Seleme’den şu rivâyeti nakletmiştir: “Bir kadının kocası öldüğünde bir sene tamamlanıncaya kadar karanlık bir yere girer, en kötü elbisesini giyer ve koku sürünmezdi... Sonra (متاعاً إلى الحول غير إخراج) âyeti nazil oldu⁵⁵.” Kadın kocasının evinde bir sene

⁵² İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 1/89-90.

⁵³ Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsbâ ed-Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi’l-usûl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 228; Ebû Ya’lâ Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *el-’Udde fi usûli’l-fikh* (Riyad ts. 1993), 3/768.

⁵⁴ İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 1/89-90.

⁵⁵ el-Bakara 2/240.

otururdu, eğer bir sene yaşarsa, kocasının evinden çıkar ve ailesine dönerdi. Sonra bu durum, dört ay on gün (ölüm) iddetiyle neshedildi." Müellif bu sözün bir sene hükmünün, dört ay on gün hükmüyle neshi hakkında olduğunu söylemiştir. Konunun devamında İbn-i Abbas, Mücâhid ve diğer bazı âlimlerin Bakara 2/240 âyeti hakkında şöyle dediklerini nakletmiştir: "Bu âyet kadınlar için sekizde bir veya dörtte bir payın farz kılındığı miras âyetiyle neshedilmiştir."⁵⁶ İbnü'l-Feres burada âlimlerin şunu kastettiklerini söylemiştir: "Kadınlara bir senelik nafaka vermek farzdı, sonra miras âyetiyle neshedildi." Ona göre bir sene iddetinin dört ay on günle neshedildiği görüşünde şüphe vardır. Çünkü nâsîh olan âyetin mensuh âyetten sonra inmesi gerekir. Oysa bu âyet önce inmiştir ve dolayısıyla nâsîh olmaz. Müellifin kendine ait bu yaklaşımına cevabı şöyledir: İki âyetin inışı tertib üzere olmuştur. Yani mensuh olan âyet nâsîh olan âyetten önce inmiştir. Ancak bu takdim ve tehir kitapların ve kıraatin derecesidir. O, bir başka âlim grubunun da âyetlerin arasında nesh ilişkisinin olmadığına dikkat çektiğini ifade etmiştir.⁵⁷ Görüldüğü gibi müellif bu konuda âlimlerin görüşlerini değerlendirerek rivâyetlere rağmen kendi görüşüyle amel etme yolunu tercih etmiştir.

Onun nesih ile ilgili ayrı bir hassasiyetinin olduğu, âyetlerde ahkâm ile ilgili bir husus olmayıp nesih mevzusu varsa bunu mutlaka zikretmesinden anlaşılmaktadır. Bakara 2/83 âyetinin nesh edilip edilmediğine dair yaptığı açıklamalarda Katâde'nin bu âyetin seyf âyetiyle neshedildiğini ifade ettiğini söylemiştir.⁵⁸ Hatta sünnetin âyeti neshettiğine dair bir görüş de nakletmiştir.⁵⁹ Müellif burada temriz siygasıyla naklettiği bir rivâyette (وَأَرْجُلَكُمْ وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ) âyetinin ayaklara meshetmeyi gerektirdiğini ancak Hz. Peygamber'den yıkama hakkında gelen rivâyetin bunu neshettiğini nakletmiştir.⁶⁰ Bunda ihtilâf olmakla birlikte bu durumun Kur'ân'ın sünnetle neshi görüşüne delil gösterilmiştir.⁶¹ Esasında müellif burada çok mühim bir kaideye dikkat çekmiş ve Kur'ân'daki mübhem ya da mücmel olan bir konu hakkında sünnetin açıklayıcı konumunu dile getirmiş, aynı zamanda sünnetin Kur'ân karşısındaki konumuna da işaret etmiştir. Bu konudaki izahlarıyla sahâbeden hem de İbn Abbâs gibi rivâyet ve değerlendirmeleriyle otorite olan birine aykırı düşecek şekilde kendi mezhep imamının görüşünü tercih etmiştir. Onun nesh anlayışı genel kabüle de uygun olarak Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemle sınırlıdır. Hz. Peygamber'den sonra neshin olmayacağına ümmetin icması vardır.⁶²

Bazı âyetlerde müfessirlerin nesih olduğuna dair görüşlerine katılmadığını ifade etmiştir. Örneğin bazı âlimlerin Bakara 2/139 âyetinin nesh edildiğini söylemesine karşın o, âyette nesih olmadığını, sadece haber ve-

⁵⁶ en-Nisâ 5/12.

⁵⁷ İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/347.

⁵⁸ İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/78-79.

⁵⁹ İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/376.

⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasr (by. Dâru Tavki'n-Necât, 1422), Kitâbü'l-Vudu', 39, 41, 42.

⁶¹ İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/376.

⁶² İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/191.

rildiğini ifade etmiş ve Yûnus 12/31 ve Hûd 11/35 âyetlerinde de aynı durumun olduğunu söylemiştir. Ona göre bu âyetlerin tamamında bir haber verme söz konusudur.⁶³

Müellifin nesh hakkındaki açıklamalarından neshi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda titiz bir metot takip ettiği görülmektedir. Önceki âlimlerin hakkında nesh olduğunu ifade ettiği tüm âyetler için neshi kabul ettiği söylenemez. Kendi metoduna göre hakkında nesh olduğunu düşündüğü âyetlere de özellikle dikkat çekmiştir. Onun bu yaklaşımını anlatmak için şu örnek önemlidir. İçerisinde ahkam âyeti olmadığı halde sadece 22. âyetin muhkem mi mensuh mu olduğunu izah için Ğâsiye sûresini tefsir etmiştir.⁶⁴

2.3.2.Esbâb-ı Nüzûl

Müellif bazı âyetlerin nüzûl sebeplerine ilişkin açıklamalar da yapmıştır. Uygulamada âyetin izahına geçmeden önce varsa sebab-i nüzûl bilgisini vermiştir. Örneğin Bakara 2/80 âyetini tefsir etmeden önce sebab-i nüzûlünü şu şekilde vermiştir: Hz. Peygamber Yahudilere şöyle dedi: “Cehennem ehli kimdir?” Yahudiler de “Biziz, sonra bizi siz takip edeceksiniz, bizden sonra siz cehenneme gireceksiniz.” şeklinde cevap verdiler. Akabinde de Hz. Peygamber şöyle dedi: “Kesinlikle yalan söylüyorsunuz. Biz sizin peşinizden cehenneme girmeyeceğiz.” Bu konuşma üzerine de Bakara 2/80 âyeti nazil olmuştur.⁶⁵

Bir başka örnek de Bakara 2/48 âyetinin sebab-i nüzûlüyle ilgilidir: İsrâiloğullarının kendilerini Allah’ın ve peygamberlerinin oğulları olarak kabul ettikleri ve atalarının onlara şefaath edeceklerini söylemeleri üzerine Allah Teâlâ onlara kıyamet gününde atalarının şefaath edemeyeceğini bildirmek üzere bu âyet (لا تجزي نفس عن نفس شيئاً) nazil olmuştur.⁶⁶

Müellif bazen bir bazen iki rivâyetle sebab-i nüzûl bilgisine yer vermiştir. Örneğin İsrâ 17/110 âyetinin sebab-i nüzûlüyle ilgili farklı görüşlerin olduğunu zikretmiştir. Bunlardan bir tanesi, “Müşriklerin Hz. Peygamber’in (يا الله، يا رحمن) şeklinde değişik isimlerle dua ettiğini duyduğunda “Muhammed iki ilaha tapıyor, bize ise bir ilaha tapmayı emrediyor.” demeleri üzerine nazil olmuştur.” şeklindedir. Bu görüş temelde İbn Abbas’a aittir. Diğer bir rivâyette de şöyledir: “Bir müşrik Hz. Peygamber’in (يا رحمن، يا رحيم) şeklinde dua ettiğini işitmişti. O dönem de Yemâme’de yaşayan ve adı Rahman olan birisi vardı. Hz. Peygamber’in duasını işiten kişi Muhammed’e ne oluyor da Yemame’deki Rahmân denen adama dua ediyor demesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur.” Bu görüş de Mekhûl’e (ö. 112/730) ve bazı âlimlere aittir.⁶⁷

Görüldüğü üzere İbnü’l-Feres âyetlerin anlaşılmasında sebab-i nüzûl rivâyetlerine yer vermiştir. Ancak bu rivâyetler çok uzun ve farklı olmak yerine genelde kısa ve özlü olmuştur.

⁶³ İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 1/116.

⁶⁴ İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 3/618.

⁶⁵ İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 1/77.

⁶⁶ İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 1/65-66.

⁶⁷ İbnü’l-Feres, “*Ahkâmü’l-Kur’ân*”, 3/265.

2.3.3.Kıraat

Müellif kıraat farklılıklarının manaya etkisine ilişkin değerlendirmelere de yer vermiştir: Örneğin Mâide 5/6 âyetinde geçen abdestte ayakları yıkama ya da mesh etme konusuyla ilgili geniş açıklamaları vardır. O âyetteki (وَأَرْجُلَكُمْ) kelimesiyle ilgili kıraat ihtilaflarından bahsetmiş ve kelimenin nasb ya da cer formlarıyla okunduğunu hatta kıraat-i seb'anın dışında bir kıraatle raf ile de okunduğunu ve bu kıraatin de Nâfi'den rivâyet edildiğini zikretmiştir. Bu ihtilaflar nedeniyle sahâbe ve sonraki âlimlerinin ihtilaflarına da atıfla bazı gramatik tahliller yapmıştır: Şöyle ki;

1) Kelime nasb formuyla okunduğunda (فاغسلوا) kelimesi amil olur. Bu durumda mana mesh etmeksizin yıkamaktır.

2) Kelimeyi raf üzere okumak (وَأَرْجُلَكُمْ) kelimesine (فاغسلوا) takdir ederek haberi hazfetmekle olur. Burada da anlam yıkamaktır. Zira ayakları yıkamak cumhurun da görüşüdür. Bu görüş Hz. Peygamber'den öğrenilen fiili uygulamadır.

3) Kelimeyi cer ile okumak ise (برؤوسكم) kelimesine atıfla olur.

Müellif bu görüşlerin aidiyetleriyle ilgili ihtilaftan bahsettikten sonra bazı âlimlerin âyeti zahirine göre anlayıp ayakların meshedileceğini ve cumhura muhalefet ederek ayakların meshinin farzietini savunduklarını ifade etmiştir. Hatta meshetme görüşünün İbn Abbas'tan rivâyet edildiğini, onun "abdest iki mesh (baş ve ayak) ve iki (el ve yüz) yıkamadır." şeklinde bir sözünün olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Feres, İbn Abbas'ın görüşünü verdikten sonra bu görüşü kendi mezhep imamından yaptığı bir anekdotla reddetmiştir. Şöyle ki Haccac bin Yûsuf es-Sakafî (ö. 95/714) Ehvez'de okuduğu bir hutbede "Yüzlerinizi ve ellerinizi yıkayın, başlarınızı ve ayaklarınızı meshedin..." demesi üzerine Enes b. Mâlik'in şu sözlerle karşılık verdiğini söylemiştir: Allah doğru söyledi, Haccac ise yalan söyledi. Allah Teâlâ (وامسحوا برؤوسكم وأرجلكم) buyurdu. Müellif bundan sonra İmâm Mâlik'in bu konudaki fiil ve davranışlarına yer vermiş ve onun ayaklarını meshettiği zaman ıslattığını yani yıkadığını söylemiştir. Yine Enes bin Mâlik'in şu sözüne yer vermiştir: "Kur'ân meshetmeyle indi, sünnet ise yıkamayı açıkladı."⁶⁸

3.Tefsirin Rivâyet Yönü

Müellif eserinde rivâyet esaslı tefsir anlayışının tüm unsurlarını uygulamıştır. Bu geleneğin esaslı olan âyetlerin başka âyetlerle, hadislerle, sahâbe, tâbiûn ve sonraki âlimlerden nakledilen rivâyetlerle açıklanma örnekleri eserde oldukça fazladır. Bazı örneklerle müellifin rivâyet malzemelerini kullanma usulü gösterilecektir.

İbnü'l-Feres izaha muhtaç gördüğü bazı âyetleri diğer âyetlerle açıklamıştır. Örneğin Nûr 24/2-4 âyetlerini açıklarken Nisâ 4/15 ve 25 âyetlerine atıf yapmış hatta aralarında nesh ilişkisinin olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁹ Buna benzer pek çok örnekte âyetleri başka âyetlerle açıklayarak Kur'ân tefsiri için ilk referansın yine Kur'ân olduğunu göstermiştir.

⁶⁸ İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/374-375.

⁶⁹ İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 3/320-323.

Müellif'in tefsir anlayışında âyetleri hadisle tefsir etmek de önemli bir yer tutar. Örneğin Nûr 24/2 âyeti bağlamında zina suçu işleyenlerle ilgili olarak uygulanacak cezanın, zinakârın evli ya da bekar olması arasındaki farka işaret ederken Hz. Peygamber'in "*Bekar'ın bekârla zinası yüz sopa (vurmak) ve bir sene sürgün etmektir.*"⁷⁰ şeklindeki hadisini nakletmiştir. Müellifin hadislere başvurması onun zihninde Kur'ân'ın beşer düzeyinde ilk müfessirinin Hz. Peygamber olduğuna işaret etmektedir.

İbnü'l-Feres, âyet tefsirlerinde sahabe rivâyetlerine de yer vermiştir. İbn Abbâs,⁷¹ İbn Mes'ûd,⁷² Übey b. Ka'b⁷³ ve İbn Ömer⁷⁴ gibi pek çok sahabîden gelen rivâyetler ışığında âyetleri anlama yolunu seçmiştir. Bu rivâyetler, bazen sebep-i nüzûlü nakletmek, bazen âyetlerin genel anlamını ya da Kur'ân kelimelerini açıklamak şeklinde olabilmıştır. Örneğin müellif Tahrîm sûresinin ilk âyetlerinin, Ümmü Şerik'in kendisini Hz. Peygamber'e evlilik anlamında hibe etmek istemesi hakkında nazil olduğu bilgisini İkrime ve İbn Abbâs'a dayandırmıştır. Aynı konuda Hz. Âişe'ye dayandırdığı bir rivâyette de âyetin Hz. Peygamber'in Zeyneb binti Cahş'ın ikramı olan bal şerbetini içmesi üzerine bazı eşlerinin sözlerine karşı takındığı tavırla ilgili olarak nazil olduğunu nakletmiştir.⁷⁵

Müellif tâbiûn ve tebe-i tabiûn âlimlerinden de nakillerde bulunmuştur. Örneğin Hasan Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 117/735)⁷⁶ gibi tâbiûn'dan olan müfessirlerden nakiller yapmıştır. Örneğin Tevbe 9/67 âyetinin tefsirinde tâbiûndan İbn Cüreyc'in (ö. 150/767) "Hahamlar insanları itaate teşvik ederler, kendileri ise isyan ve günah işlerdi."⁷⁷ sözünü nakletmiştir.

4. Tefsirin Dirâyet Yönü

Bir önceki bölümde İbnü'l-Feres'in rivâyet malzemelerini kullanım biçimine örneklerle yer vermiştik. O eserde sadece rivâyet malzemelerini kullanmakla yetinmemiş âyetleri izah ederken dirâyet sahasına giren unsurları da kullanmıştır. Hatta bazen nakledilen rivâyetleri de eleştirmiştir. Bu tutumu onun âyetleri farklı bakış açısıyla değerlendirmenin gerekliliğine inandığını göstermektedir. Bu bölümde de müellifin dirâyet başlığında değerlendirilen fikhî çıkarımları, dil tahlilleri, kelâmî yorumları gibi tefsir unsurlarını kullanım şekillerine yer vereceğiz.

Müellif dirâyet tefsir metodunun örneklerini de eserde ortaya koymuştur. Zaten fikhî tefsir geleneğinin bir parçası olan eserin en belirgin yönlerinden bir tanesi delillerin ortaya konması ve birbirlerine muarız gibi görünen yönlerinin değerlendirilmesidir. Bu süreçlerden sonra İbnü'l-Feres delillerden birini tercih etmiş hatta tercihe şayan görüş çoğu zaman

⁷⁰ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Mahmud Şâkir, vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), Hudûd, 8.

⁷¹ İbnü'l-Feres, "*Ahkâmü'l-Kur'ân*", 1/37, 52, vd.

⁷² İbnü'l-Feres, "*Ahkâmü'l-Kur'ân*", 1/37, 87, vd.

⁷³ İbnü'l-Feres, "*Ahkâmü'l-Kur'ân*", 1/123,197, vd.

⁷⁴ İbnü'l-Feres, "*Ahkâmü'l-Kur'ân*", 1/130, vd.

⁷⁵ İbnü'l-Feres, "*Ahkâmü'l-Kur'ân*", 3/588.

⁷⁶ İbnü'l-Feres, "*Ahkâmü'l-Kur'ân*", 2/208.

⁷⁷ İbnü'l-Feres, "*Ahkâmü'l-Kur'ân*", 1/65.

İmam Mâlik'in ya da mezhepteki çoğunluk ulemanın görüşü olmuştur. Kimi zaman da karşıt görüşlerin delillerini verse de ictihâd ya da istinbatına dayanarak şahsî görüşünü ortaya koymuştur. Hüküm çıkarma ya da âyetlerdeki hükmü anlama süreçlerinde de bir usûlünün olduğu görülmektedir. Örneğin âyetlerin zâhiri, ilk hareket noktalarından biridir. Bu tarzını Nûr 24/2 âyetine yaklaşımından anlamak mümkündür.⁷⁸ Âyetin bekarları değil de evlileri kapsadığı hatta neshedildiği şeklinde tartışmalara yer vermiş ancak âyetin zahirine göre hükmün mümin ve kafir her zina eden hakkında umûmîlik ifade ettiğini söylemiştir.⁷⁹

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi eserde fikhî konulara ilişkin açıklamalar bolca yer almaktadır. Bu durum ahkâm tefsirlerinin karakteristik özelliğidir. İbnü'l-Feres'in eserinin en belirgin yönü ahkâm konularında İmâm Mâlik'in görüşlerine ağırlıklı olarak yer verilmiş olmasıdır. Onun bilgi sunuş sistematigi önce konu hakkındaki görüş ve rivâyetleri vermek sonra da İmam Mâlik'in görüşünü vermek şeklindedir.⁸⁰ Şâyet İmam Mâlik'in görüşünü kabul etmemişse kabul ettiği görüşü sonda vermiştir. Bazen de tüm farklı görüşleri verse de kendi değerlendirmesini en son söz olarak vermeyi uygun görmüştür.⁸¹

Müellif bazı âyetlerde açıkça ortaya konan ahkamı zikrederken bazı âyetlerde ise ahkâma istinbât yoluyla ulaşmıştır. İbnü'l-Feres, bu istinbatlarında zaman zaman başka âyetlerin delaletine başvurmadan ulaşırken bazen de âyetlerin dışındaki başka delillerin destekleriyle ahkam sonuçlarına ulaşmıştır.

Onun âyetlerden hüküm istinbâtına Bakara 2/59 âyetiyle ilgili değerlendirmesi örnek verilebilir. O, bu âyetin delâletine göre nasta geçen sözleri değiştirmenin ve bu âyete dayanarak Kur'ân'ı Farsça ya da başka bir dille okunmasının caiz olmadığını söylemiştir. Aynı gerekçe Hz. Peygamber'in hadisleri için geçerlidir. Yani hadislerin mânâ ile nakli de bu âyete göre men edilmektedir. O, Hz. Peygamber'den "*Bizden bir söz işitip onlar ve onu işittiği gibi (başkasına) ulaştıran kişinin Allah'ın rahmeti üzerine olsun.*"⁸² şeklinde bir söz nakletmiştir.

İbnü'l-Feres eserinde sadece delilleri sıralamak ya da sıraladıktan sonra onlardan bir tercih yapmakla sınırlı kalmamıştır. Çok defa âyetlerden ortaya çıkan mesaj ve hükmün neler olabileceği konusunda da değerlendirmeler yapmıştır: Örneğin Bakara 2/234 âyetiyle ilgili Mücâhid'in şu sözünü nakletmiştir: "Tıpkı mushaftaki sıralamada önce olduğu gibi dört ay on günden bahseden âyet, bir seneden bahseden âyetten önce inmiştir. Dört ay on gün iddet farzdır, seneyi tamamlayan yedi ay yirmi gece de kadına vasiyet olarak iddettir." Kadın ister dört ay on gün iddette kalır, isterse iddeti seneye tamamlar. Müellif bundan sonra bu görüşten iki faydanın ortaya çıktığını söylemiştir. Bunlardan ilki, iki âyetle de amel edilmesi, diğeri de tatbik edilmesi mümkün olan ve neshi açık olmayan bir âyetin hükmünün kaldırılmadığıdır. İbnü'l-Feres bu iki faydayı ifade ettikten

78 الزانية والزاني فاجلدوا كل واحد منهما

79 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 3/30-329.

80 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/191.

81 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/72.

82 İbnü'l-Feres, "Ahkâmü'l-Kur'ân", 1/66.

sonra müfessirlerden hiç kimsenin bu görüşleri zikretmediğini fakihlerin de bu hükme tabi olmadıklarını söylemiştir.⁸³

Dirâyete dayalı yorumlama biçiminin unsurlarından biri de dilsel tahlillerdir. Müellif eserinde bazı kelimelerin lügat anlamlarıyla ilgili açıklamalar yaparak âyetleri yorumlamıştır. Onun lügat anlamlarını vermedeki usûlü ya âlimlerden nakletmek ve onlardan birini tercih etmek ya da kendisi doğrudan tefsir etmek şeklinde olmuştur. Onun tahlillerinin çok derinlikli olmadığı söylenebilir. Daha çok âlimlerin Kur'ân kavramlarını nasıl anladıklarına dair örneklere yer verdiğini söylemek mümkündür. Örneğin Ğâşiye 88/22 âyetinde geçen (بمصيطر) kelimesini kibir ve tasallutla haksızlık yapmak, zulmetmek şeklinde tercüme etmiş ve (تصيطر عليها فلان) ifadesinin. “bir kimseye zorla hâkim olmak” anlamında olduğunu söylemiştir. Hatta müellif bu âyet ve devamındaki âyetlerle ilgili gramatik tahliller yapmış ve âlimlerin buradaki istisnanın muttasıl/bitişik olduğunu ve buna göre âyeti “*Ancak yüz çeviren ve küfredene karşı musaytırsın yani zorbasın.*” şeklinde anladıklarını söylemiştir.⁸⁴

İbnü'l-Feres'in kimi zaman kelimelerin semantik sahasına ilişkin yorumları da olmuştur. Bu tür açıklamalarında şiirden istişhadlarına da rastlanmaktadır. Örneğin Bakara 2/43 âyetinde geçen salat kelimesinin dua anlamında olduğunu ifade ederken kelimenin kök anlamının da dua olduğunu şiirle istişhâd etmiştir: “*Hamrın kadehine yalvardı, (içeçeği) bozulmasın diye.*” şiirdeki *sly* kökü yalvardı yakardı anlamındadır.⁸⁵ Eserde, müellifin bu gibi kelime tahlillerine çok defa rastlanmaktadır.⁸⁶

Müellif, Bakara 2/234 âyetinde i'râb yönünden bir işkal olduğunu söylemiştir. Çünkü âyettteki (يتوفون) kelimesi erkeklere (يتربصن) kelimesi de kadınlara işaret etmektedir. Erkeklerden (يتربصن) sözüyle bahsetmek doğru değildir. O, dil ekollerinin âyete yaklaşımlarını verirken şu üç takdiri zikretmiştir: ما يتلى عليكم الذين / الذين يتوفون منكم أزواجهن / وأزواج الذين يتوفون منكم يتوفون منكم. Bu üç ifade, mana üzerine lafzı tashih etme konusunda Basralılara aittir. Müellif, Basralılardan sonra, Kûfelilerin, Kisaî ve Ahfeş'in takdirli okuma vecihlerini ve manaya olan etkilerini öz bir şekilde işlemiş ve Ahfeş'in görüşünü kastederek “Bu da caizdir.” demiştir.⁸⁷ Görüldüğü üzere onun kelimelerin açıklamalarındaki yaklaşımı çok geniş lügavî tahliller yapmak yerine öz manayı ve istidlallerini güçlendirici anlamları vermek şeklindedir.

Müellif eserde kelâm konularında çok derin tartışmalara girmemiştir. O ahkâm konularını Ehli sünnet'in bakış açısıyla tefsir etmiştir. Ancak Ehl-i sünnet dışında kalan mezheplerin de görüşleriyle ilgili yer yer örnekler bulmak mümkündür. Mu'tezile, Cebriye ve Râfizîler bunların başında gelmektedir. Onun benimsediği izahlardan Ehl-i sünnet akidesi üzerinde olduğu belli olmaktadır. Örneğin kulların fillerinin yaratıcısının kim olduğunu tartıştığı satırlarda Mu'tezile'ye ait görüşün yanlış olduğunu Ehl-i

⁸³ İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/347.

⁸⁴ İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 3/618.

⁸⁵ İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/61.

⁸⁶ İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/77; 3/618.

⁸⁷ İbnü'l-Feres, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, 1/346-347

sünnet'in yaklaşımının isabetli olduğunu söylemiştir: “Kulların fiillerinin yaratıcısının kim olduğu konusunda ihtilaftan bahsetmiş ve Mu'tezile'nin icmaya aykırı olarak kulların kendi fiillerinin yaratıcı olduğu görüşünü nakletmiştir. Bunun yanında Cebriyye'nin de hâlik-i efâl olamayacağını ve tüm filleri yaratıcının Allah olduğu görüşünü dile getirmiştir. Bu görüşlere karşın Ehl-i sünnet'in orta yolu tutan bir bakış açısıyla fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu ispatlama yolunu tercih etmiştir.⁸⁸

Bakara 2/48 âyeti bağlamında Mu'tezile'nin şefaath meselesine yaklaşımını ele almıştır. Mu'tezile'nin bu âyet ve “İşte bu yüzden bizim şefaathçilerimiz yok.”⁸⁹ gibi âyetleri şefaathin olmadığına delil gösterdiğini ifade etmiştir. Sonra bu âyette Mu'tezile'yi destekleyen bir hüccet olmadığını, âyetin kafirlere tahsis edilmiş olma ihtimali taşıdığını söylemiştir. Hatta şefaathin müminlere mahsus olduğunu bunu da Müslim ve Buharî gibi sahih kaynaklardaki mütevatir hadislerin ispatladığını ifade etmiştir.⁹⁰

Onun kelâmî konulardaki yaklaşımı ehl-i sünnetin görüşlerini savunma ve doğruluklarını ortaya koma sadedinde olmuştur. Örneğin Bakara 2/8 âyetinin Murcie'ye bir reddiye olduğunu ifade etmiş,⁹¹ aynı sûrenin 24 ve Âl-i İmrân 3/133 âyetleri bağlamında cennet⁹² ve cehennem⁹³ hâlihazırda yaratılmadığı, sonradan yaratılacağı görüşleri nedeniyle Mu'tezile'yi eleştirmiş;⁹⁴ kulların fiillerinin yaratılması konusundaki yaklaşımlarını uygun bulmadığı Cebriyye'ye karşı da ⁹⁵ ehl-i sünnet perspektifiyle açıklamalar yapmıştır.

SONUÇ

İbnü'l-Feres, Endülüs İslâm Medeniyeti'nde yetişmiş, ilimle iştigal eden bir aileye mensup önemli bir âlimdir. Mâlikî fikhî anlayışıyla ahkâm âyetlerini tefsir eden önemli bir eseri kaleme almıştır. O mezkûr eserini bitirdiğinde daha 28 yaşındadır. Bunda kendi bireysel yeteneği kadar, yetiştiği medeniyet ortamının, ailesinin ve içinde bulunduğu ilim meclislerinin payı büyüktür. Günümüze ulaşmayan başka eserlerinin olduğu da zikredilmiştir. Bu eserlerin elimizde olmamasına, Endülüs'teki kültür birikiminin yok edilmesinin sebep olduğu kuvvetle muhtemeldir.

İbnü'l-Feres, eserinde ahkâm-ı şeriyeyi muhtelif görüşlerle beraber toplamıştır. Eser bir ahkâm tefsiri olmakla birlikte içerisinde, muhtevası ahkâm olsun olmasın her sûreyi mutlaka zikretmiş ve şâyet ahkâm ile ilgili bir konu yoksa bunu belirterek diğer sûreye geçmiştir. Ancak bunu yaparken sûrenin Mekkî veya Medenî olduğunu ve varsa nesih ile ilgili konuları zikretmiştir. Açık bir dil ve üslûba sahip olan müellif, muhatabın zihninde dikkati celbeden istifham metodunu çok defa kullanmıştır. Mâlikî olsa da bazen mezhebine muhalif görüşleri de tercih etmiş ve bu konuda objektif

⁸⁸ İbnü'l-Feres, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, 1/115.

⁸⁹ eş-Şu'arâ 26/100.

⁹⁰ İbnü'l-Feres, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, 1/66.

⁹¹ İbnü'l-Feres, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, 1/40.

⁹² Âl-i İmrân, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, 3/133.

⁹³ el-Bakara 2/24.

⁹⁴ İbnü'l-Feres, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, 1/43.

⁹⁵ İbnü'l-Feres, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, 1/115.

bir tutum sergilemiştir. Çok tafsilatlı tevellere girmemiş, tercihlerinde daha çok lafzın delaletine, sünnete ve icmâya dayanmıştır.

Eserde hem rivâyet hem de dirâyet metoduna uygun tefsir örneklerini bulmak mümkündür. Ahkâm içerikli olmayan ya da nesih konusu içermeyen sûrelerin ismini vermekle iktifa eden müellif bu tutumuyla eserin odaklandığı çerçeveyi de çok net bir şekilde ortaya koymuştur. Kur’ân ilimlerinin örneklerini de sunduğu tefsirde müellifin fikhî mülahazalar için çok geniş olmayan rivâyetlere yer verdiğini, akabinde kabule uygun gördüğü görüşün delillerine kısmen daha fazla yer ayırdığını söylemek mümkündür. Derin kelâmî tartışmalara girmeden ortaya koyduğu görüşlerinin anlatımında akıcı ve sade bir anlatım dili kullanmıştır. Kelime yorumlarında da kimi zaman sahabe ve tâbiûn âlimlerden nakilleri, kimi zamanda şahsi açıklamaları yer almıştır. Salat gibi Kur’ân’ın bazı odak kavramları için semantik izahlar yaptığı da görülmüştür. Kıraat ihtilafları ve manaya olan etkilerine dair tefsir örnekleri de eserde yer almıştır. Çok geniş olmakla birlikte esbâb-ı nüzul bilgisine yer verilen eserde tasavvufî, bâtinî, işârî ya da bilimsel yaklaşımlı âyet izahları görülmemektedir.

Bir ilim ve kültür merkezi olan Endülüs’ün Gırnata şehrinde ilmiyle temayüz etmiş önemli bir şahsiyet olan İbnü’l-Feres’e TDV İslâm Ansiklopedisi’nde yer verilmesi ilmi araştırmacılar için faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- ‘Abîd, Ali bin Süleymân. *Tefâsîru âyâtil’l-ahkâmi ve menâhicühâ*. Riyâd: Dârü’t-Tedmuriyye, 2010.
- Adıgüzel, C. Ersin. “Endülüs’te Bir İlim ve Kültür Şehrinin Doğuşu: Gırnata Örneği”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 42 (2019), 29-60.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. by. Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422.
- Çetiner, Bedreddin. “Ahkâmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/551-552. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Davudî, Muhammed bin Ali bin Ahmed. *Tabakâtü’l-müfessirin*. Kahire: Mektebetü Vehbe. by.
- ed-Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ. *Takvîmü’l-edille fi’l-usûl*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001.
- Ebyât, Muhammed Abdül Vehhab. *Usûlü’l-Fıkh ‘inde ibni’l-Feres ve menhecü e’mâlihî fi’t-tefsîri min hilâli kitâbihî “Akhâmül Kur’ân*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2006.
- el-Ferrâ, Ebû Ya’lâ Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef. *el-‘Udde fi usûli’l-fıkh*. Riyad ts. 1993.
- el-Hayyân, Mevlâ Hüseyin. *Ebû Muhammed Abdü’l-Mün’im İbn Feres ve Kitâbühû “Ahkâmü’l-Kur’ân*. Rabat: 5. Muhammed Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

- el-Hüveymil, el-Bünderî bintü Abdurahman. *Menhecü İbni'l-Feres fî Tercihâtihî fî't-Tefsîr min Hilâli Kitâbihî "Ahkâmü'l-Kur'ân*. Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Yüksek Lisan Tezi, 2010.
- İbnü'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kudâî. *et-Tekmile li-kitâbi's-sıla*. nşr. Abdusselam el-Herrâs. Beyrût: 4 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn-i Ferhûn, İbrâhim b. Ali b. Muhammed *ed-Dîbâcü'l-müzhîb fî ma'rifeti 'ulemâi'l-mezheb*. thk. Muhammed Ahmed Ebü'n-Nûr. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 2005.
- İbnü'l-Feres, Abdulmun'im bin Muhammed bin Abdurrahim el-Ensarî el-Hazrecî. *Ahkamu'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru İbni Hazm, 2006.
- Kadı Abdülvehhâb, Ebû Muhammed b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *el-İşrâf alâ nüketi mesâili'l-hilâf*, thk. Habîb b. Tâhir. 2 Cilt. by. Dâru İbn Hazm, 1420/1999.
- Merakişî, Muhammed bin Abdilmelik el-Ensarî el-Evsî. *ez-Zeyl ve't-tekmile*. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî. 2012.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Mahmud Şâkir, vd. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Zehebî, Muhammed bin Ahmed bin Osman. *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 1998.